

POSTAL KURIOSA OCH INTERIÖRER FRÅN TIDEN KRING SEKELSKIFTET

Av Eugén Rismark

Ur postal synpunkt var 1890-talet, om vilket denna artikel huvudsakligen handlar, ett för postpersonalen besvärligt årtionde. Dåliga löner, avsaknad av fritid och vidriga arbetsförhållanden var något som i högsta grad präglade tidevarvet.

När en ung man sökte sig in vid posten blev han alltid tillfrågad om han hade sitt föräldrahem på orten eller om han hade andra möjligheter att försörja sig. Vid posten kunde han det inte så länge han var extra och det kunde han förbli i många år. Någon helgledighet i likhet med andra människor hade han heller inte, eftersom arbetet i posten pågick, antingen det var helg eller söcken. Att beredas ledighet å annan veckodag ansågs vara en omöjlighet!

Det moderna postverkets skapare var generalpostdirektör Adolf Wilhelm Roos, verksam 1867–89, för vilket han fick mycket beröm av både dagspress och statsmakter. Detta gjorde också att poströrelsen allt sedan 1870-talet fick en expansion som man kanske inte hade förutsett. Lokaler blev fort urväxta och kadrar snart underbemannade. Här höll inte utökningen och tillsättningen jämna steg med rörelsens utveckling. Merarbete genom ökande postmängd och underbemanning, trånga lokaler med dålig arbetsmiljö samt avlöningsminskning trots högkonjunktur, var 1890-talets facit!

Därtill kom översitteri och småskurenhet; ett auktoritetstänkande och en formalism, som för oss nutidsmänniskor kan te sig skrattretande, var självklara ting för dåtidens byråkrater.

Det är i från denna tid och miljö som efterföljande små notiser är hämtade. Huvudsakligt faktamaterial utgör personalorganisationernas fackorgan. Den äldsta av dessa är Svenskt Postarkiv, startad 1892, som var organ för befälspersonalens organisation Posttjänstemännens Förening, bildad 1891. Den andra facktidningen utgör Svenske Postvaktbetjenten, startad 1893 av Stockholms Postvaktbetjenteförbund, bildat 1890. Tidningen övertogs 1896 av riksorganisationen Sveriges Postvaktbetjenteförening som sedermera döptes till Svenska Postmannaförbundet och tidningen till Postmannen.

Kungabesök

»En vacker höstdag 1876 – året efter det att det nya centralpostkontoret vid Rödbotorget tagits i bruk – gjorde kung Oscar II tillsammans med generalpostdirektör A W Roos inträde i brefbärarexpeditionen. Sedan kungen inspekterat lokalerna och sett på arbetet, frågade han generalpostdirektören:

– Huru är karlarna avlönade?

Roos upplyste därvid, att den fasta lönen var 250:– per år med två ålderstillägg à 100:– efter resp 5 och 10 år samt 1:50 i dagtraktamente per tjänstgöringsdag. Genom att den utländska brefskillingen, som vid nyår varje år fördelades bland personalen, hade upphört året förut, d v s 1875, hade personalen erhållit avlöningsförminskning. På grund härav, ansåg Roos, borde dagtraktamentena höjas något. Kungen tillade därvid:

– Karlarnas arbete synes mig vara sådant, att de väl förtjäna en avlöning varpå de kunna reda sig och tillse därvid att så bliver fallet; därjämte synes karlarna behöva bättre och snyggare påsar (brefbärarväskor)».

Den 1 januari 1877 höjdes också dagtraktamentena till 2:–. Dessutom befordrades 34 extra till ordinarie. Kungens och Roos popularitet bland postvaktbetjente blev genom denna händelse, vilken tillförsäkrade dem en avlöningshöjning på omkr 20 % grundmurad många år framåt.

Upphov till mäktigt fackförbund

Svenska Postförbundet, som numera ingått i Statsanställdas förbund, var på sin tid Sveriges näst äldsta fackförening – Typografförbundet någon månad äldre. Initiativtagare var G O Schelin i Norrköping och så här skulle det enl Svenske Postvaktbetjente gått till när första tanken om organisation rann upp:

»En måndagsmorgon i juli månad 1886, då samtliga postvaktbetjente hade börjat sitt arbete på Norrköpings postkontor, var det en av kamraterna som yttrade:

– Jag undrar när den tiden kommer, då vi i likhet med våra förmän kunna få bliva lediga någon sönd- och helgdag under året, ty det är bra hårt att aldrig äga ens en söndagseftermiddag ledig.

Enligt Schelin gjorde dessa ord ett starkt intryck på de närvarande, varför han genmälde

– Omöjligt vore det kanske ej att framdeles söka bereda sådan frihet!

– Men på vad sätt? frågade flera av kamraterna.

– Vi böra bilda en förening, var det någon som sade.

– Det går nog inte, genmälde därvid flertalet. Under den tveksamhet som nu rådde, mognade Schelins beslut att sätta sig i spetsen för ett föreningsbildande, varför han frågade:

– Viljen I lämna mig uppdraget att söka rangera saken?

Härpå följde ett enhälligt och ljungande Ja, blandat med tacksamhet.

I början av augusti utsände S cirkulär till samtliga postvaktbetjente med inbjudan till allmänt möte i Stockholm i oktober för att överlägga om bl a:

1 Ledighet var 3:e sön- och helgdag

2 I de fall söndagsledighet ej kunde erhållas, i stället 15 dagar ledigt per år.

3 Söndagsbrevbäringen inskränkes till endast förmiddagsturer.»

Resultaten lät emellertid vänta på sig. Det skulle dröja 9 år innan man fick söndagsledigt. Det var först när man tillgrip religiösa skäl – postbetjente kunde ju ej deltaga i kyrkoandakten – som det tog skruv. 1895 erhöles varannan sön- och helgdag ledigt, men bara för de ordinarie. Extra-personalen, vilken vid denna tid numerärt var nästan lika stor, fick vänta ytterligare 4 år till 1899.

Kvinnor i Posten

»Kvinnor i postverket är en reform som ej slagit väl ut i Frankrike». I fortsättningen heter det, att franska poststyrelsen, som tidigare anställt kvinnor i stor utsträckning, hade börjat återgå till att anställa enbart män. Orsaken härtill var dock icke »att kvinnorna mindre än andra förvara postverkets hemligheter, utan att dessa ej arbeta så ihållande, måste ofta avlösas och är oftare sjuka än männen». Kan inte detta möjligen bero på att kvinnorna är lägre avlönade än männen undrar vår kommentator¹ till sist (1.9.1894).

Det måste ha varit en förfärlig massa hemligheter som läckt ut under de sista hundra åren med så mycket statsanställda kvinnor runt om i Europa! Eller var det bara i Frankrike man var så där lösmint?

»Tolf fruntimmer ha för närvarande ordinarie tjänst inom (svenska) postverket. Af dessa äro två postmästare och 10 postexpeditörer». (1.5.1895) Härtill kom de på kontrakt anställda poststationsföreståndarna.

De första kvinnorna i svensk statstjänst (Post o Telegrafverken) anställdes omkring 1860, men ingalunda av ideella skäl. Det var nämligen fråga om deltid och det var därvid billigare med kvinnor än män! Något motstånd röntes således inte denna reform, tvärtom tyckte riksdagen det var en bra lösning. Från 1859 kunde kvinnor även bli lärare (för lågstadiet).

Något om semester

Befälspersonalens fackorganisation Posttjänstemännens Förening, i vilken postchefen Edvard von Krusenstjerna var hedersledamot, hade semester som första programpunkt. Krusenstjerna som hade ett stort inflytande hos Kungl Majt kom tidigt att engagera sig i denna fråga. Han torde ha varit något av pionjär på detta område. Men det skedde inte utan födslovändor, riksdagen var motsträvig.

¹ Svenske Postvaktbetjenten

Det är risk att ge posttjänstemännen semester

för då vill också Telegrafverket ha, tyckte riksdagens statsutskott 1892 och avstyrkte därmed Kungl Maj:ts proposition i denna fråga. Ny proposition kom 1894 och då tillstyrkte statsutskottet, men det satt ändå hårt åt. Herr Olof Jonsson i Hov t ex ansåg att det var bättre med lindrigare arbete än med en hel månads semester. Det fanns också positiva inslag: Sven Adolf Hedin menade att man också måste beakta Postvaktbetjentes framställningar. Deras anspråk var än mer behjärtansvärda, ty de hade det tyngsta arbetet – de borde också ha ledigt, om icke en månad så åtminstone 14 dagar. Propositionen bifölls med 90 mot 88 röster. (Svenskt Postarkiv).

Umgänget med överheten

Postmännen hade svårt att hävda sina intressen. För höga vederbörande var fackföreningar som ett rött skyнке. På grund av repressalier vågade många inte ens ansluta sig. Den 1886 bildade fackorganisationen kunde till en början inte göra mycket. Först omkring 1895 blev det större aktivitet. Nu hade politikern Sven Adolf Hedin, som hade uppmärksammat de anställdas svåra läge, i riksdagen väckt motion om statstjänstemännens ställning. För att understödja detta initiativ utsåg Stockholms Postvaktbetjente förbund en kommitté: G A Adolfsson, Oscar Holmgren, O Gardelach och Jöns Olsson som nu skred till aktion. Följande tre avsnitt är hämtade ur Oscar Holmgrens *Minnen i Postmännen* 1931, upptecknade av Ture Nerman i *Stockholms Postmän* 1940.

Frimurarring bevekar ilsken postchef

I maj 1895 uppvaktade man generalpostdirektör Edvard von Krusenstjerna, vilken inom parentes ansågs vara en driftig och duglig ämbetsman. Nerman relaterar: De fyra kommitterade infann sig i snyggast möjliga kostym och vit halsduk, den var obligatorisk. Deras önskemål hade varit införda i huvudstadens tidningar efter ett möte den 10 maj, och von Krusenstjerna var arg, så han nära nog tappade koncepterna. Man fick honom likväl resonabel, berättar Holmgren:

När Adolfsson skulle redogöra för vårt ärende, sa generaldirektören: »Tig!» Så skulle jag försöka. Samma svar: »Tig!» Då tog Gardelach till orda och möttes med samma svar, men då steg Jöns Olsson fram och lade sin hand på hjärtat. Från handen blänkte frimurarringen fram. Olsson var nämligen så hög frimurare som en tjänande broder kunde bli. Jag riktigt såg hur generaldirektören hajade till. Olsson fick tala, och jag glömmer ej de ord han sade:

– Herr generalpostdirektör! Många är de gånger jag har haft kamraternas förtroende att till postverkets högste chef framföra våra önskemål, men på detta sätt har vi aldrig blivit bemötta. Jag vill hoppas, att generalpostdirektören är chef även för de lägst ställda av postverkets tjänare.

Edvard von Krusenstjerna.

Då fick den höga chefen en sådan chock, att han svarade: »Nå, vad har ni att andraga då?» — — — Det ländes den barske generaldirektören till heder, att någon tid efteråt blev Jöns Olsson ensam uppkallad till honom, och von Krusenstjerna framförde till honom sin ursäkt och bad honom föra den vidare till kamraterna.

Snåla bonderiksdagsmän

Adolfsson och Holmgren uppvaktade även en del riksdagsledamöter, bl a fyra bonderiksdagsmän som bodde på ett hotell i Gamla stan. Holmgren fortsätter:

De satt just och åt frukost när vi kom. Ur sitt medhavda matskrin bredde man stora smörgåsar, vartill de åt ägg, pannkakor m m. När vi framförde vårt ärende, var det en som medan han tuggade på sin smörgås sporde:

— Varför ska ni ha så mycket betalt? Det är ju faktiskt långt mera än våra drängar har på landet. Gör som vi, inskränk er, så går det nog.

Vi svarade, att sådana frukostar hade vi inte råd att äta en enda dag på året, ännu mindre hade vi något gods eller gård dit vi kunde skicka våra tomma matsäcksskrin för att få dem påfyllda, utan vi måste köpa allting hos mellanhänderna, betala hyra, skatt, kläder m m. Vi fick till svar, att vi ska se till vad vi kan göra».

Nonchalant Majestät låter uppvaktande vänta i sex timmar

En tredje festlig historia av Holmgren om en uppvaktning 1896 i en lönefråga hos självaste kung Oscar, relateras av Nerman: »Det var Adolfs-

son och Holmgren och kanske någon till. De fick sitta och vänta på kungen från kl 10 fm till kl 4 em. Medan de väntade kom generaldirektören (Krusenstjerna) in och gick en sidoväg in till kungens rum, varvid han gav sina postvaktbetjente en blick som inte var av det vänligaste slaget. Men när han gick ut efter 3/4 timmer, såg han om möjligt ännu grymmare ut. Först kl. 4 fick postmännen audiens.

Men även där kom rangskillnaden till sin rätt. Under det att de övriga, som sökte audiens, fick gå in till kungen, så gick han ut till oss. Vi fick ej gå längre in än i rummet innanför tamburen, där han tog emot oss. Sägna vad man vill om Adolfsson, en slagfärdig herre var det. Sålunda frågade kungen under samtalets gång:

– Ni är väl inte socialister?

Adolfsson svarade blixtnabbt

– Nej, ers majestät, men vi är på god väg att bli, ty med sådana löner som dem vi erhåller fostras socialister.

Gubben reste nu upp sig i sin fulla längd och sade

– Det förbjude Gud!

– Ja, då hoppas jag, att ers majestät beaktar vår avlöningsfråga och välvilligt avlåter proposition därom till nästa riksdag.

– Ja, därom kan jag ej yttra mig nu men ska rådgöra med mina ansvariga rådgivare.

Därmed var audiensen slut».

»På ett förekommande sätt emottagen»

Allt gick inte i moll. Det fanns också ljusglimtar. Så småningom blev det islossning i postmännens svåra ställning. Uppvaktningarna resulterade i att Kungl Majt tillsatte en kommitté för översyn av förhållandena. Detta var troligen ett initiativ av Krusenstjerna som 1896 hade blivit statsråd. Kommittén föreslog en del åtgärder som var positiva för bl a postvaktbetjente, vilket hade till följd att en delegation från Sveriges Postvaktbetjente för den 28 nov 1901 uppvaktade t f generalpostdirektören F H Schlytern för att ge sitt erkännande att man »i så stor utsträckning hade beaktat de av kåren gjorda framställningarna». I referatet hette det också: »som vanligt (!) blev deputationen på det mest förekommande sätt emottagen».

Kontakten med allmänheten

Rädslan från allmänhetens sida över att besvära posten från den tid, då postanstalterna förestods av pensionerade officerare – ett system som upphörde på 1870-talet – tycks 20 år senare ha förbyttts av en mera personlig och informell kontakt att döma av nedanstående insändare. Denna var införd i Svenskt Postarkiv 1892 och signaturen frågar *»Hur skall en posttjensteman förhålla sig gent emot allmänheten?»*

Huru skall en posttjensteman förhålla sig gent emot allmänheten?

Till belysning skall jag söka skissera ett par sammanträffanden med den ärade allmänheten, hvilka i sin drastiska enkelhet äro fullkomligt naturtrogna.

Tjenstemannen (ifrigt sysselsatt att expediera genast afgående post) till den inkommande: Hvad är det?

Den ink.: Jag skulle lemna ett bref.

Tj.-m.: Godt! (Väger.) 10 öre.

Den ink. (grafver i en större skinnpung för att leta fram 10 öre): Kommer då' äf i da'?

Svar: Ja.

Frågas: När kommer då' fram?

Svar: I morgon bittida.

Frågas: Kan då' inte komma fortare?

Svar: Nej.

Frågas: Kan han inte skicka't på sneligrafen, då' lär gå så fort?

Svar: Nej, här är post-, ej telegrafkontor.

Frågas: Hva' kostar då'?

Svar: 50 öre, om det ej är för långt.

Frågas: Då' va' dyrt; men kommer brevet må' då'?

Svar: Det lemnas öppet och innehållet telegraferas.

Frågas: Ska' di läsa't? Nej, då' går aldrig an; då' får ja' la lemna't.

Tj.-m.: Se så! fort nu, jag har inte tid längre.

Frågas: Bevars, hva' han ä' kort om hufvet, en får la fråga lell, vet ja'?

Tj.-m.: Hit med pengar; farväl!

Frågas: Ja så, se här då; då' va' en faslig en å råka för.

Se här en annan i samma stil:

Det lider mot tiden då kontoret öppnas, förstugan är fylld af väntande, som afvakta dörrrens öppnande, klockan slår och in rusar hopen, som genast fyller all för allmänheten tillgänglig plats, hvar och en öfver den andre skrikande: »är det bref till mej eller den och den; jag kan ta' till hela byn?»

Den närvarande tjenstepersonalen arbetar med händer och fotter för att tysta och betjena skrikhalsarne, hvilka småningom aftroppa, mer och mindre belåtna, hvar och en går till sin plats och sina skilda göromål, lemnande en kvarblifven rest åt den det äligger att egentligen passa upp allmänheten.

»Nå, mor, hvad önskar ni?»

»Är det något bref te' mej?»

»Hvad heter ni?»

»Hå kors! då' må han la veta; jag sålde ju ägg te' hans fru i förra veckan.»

»Godt och väl, men jag vet ändå inte hvad ni heter.»

»Då' va' besynnerligt; nå, Stina då, om han vill veta't.»

»Hvad mera?»

»Ä' de inte nog? Annars heter jag Lena också.»

»Således Stina Lena; är ni gift?»

»Då' va' likt sej då, å vi har tre sönjer å e' doter i Amerika, som inte skrifvit se'n i framtiden,*¹) så nu har vi bref i väntan.»

»Hvad heter er man?»

»Ska' han veta då' också? Hellest heter han Anders.»

»Nå, hvad hette hans far?»

»Då' va' rysligt hva' han ä' fragvis, hellest va' då' Per i Storgåln, men han ä' dö'.»

»Ni bor i Storgården och frågar efter bref till Stina Persson; hvilken stora gård?»

»Nu ä' han då för dummer; vet han inte då' heller? Då' ä' Kattarp, vet ja'.»

»Södra eller norra?»

»Då' sö'ra, och för reksten brukar di skrifva Stina Andersdoter.»

»Hvad för något, heter ni inte som er man?» Tittar i facket. »Nej, der fins intet bref.»

»Jestanes för di onga, som inte skrifver; hur ska' en nu göra?»

*¹) = i våras.

Inget förtroende för posten

En notis i Falu Länsstidning hösten 1897 tillkännager, att i Hedemora socken finns en förmögen bonde, som räknar det som en merit, att han under sin femtioåriga levnad vare sig mottagit eller avsänt en postförsändelse. Tillsammans med ett par grannar hade han hållit sig med en länsstidning, vilken han med hästskjuts för den långa vägen till staden och hämtade själv. Genom att det nu (1897) hade inrättats en lantbrevbäringslinje – en åtgärd som han förgäves energiskt hade motsatt sig – annullerade han omedelbart sin tidningsprenumeration. Han hade »högtidligt försäkrat, att han aldrig skall skaffa sig någon tidning mer», ty han ville inte ha något att göra med »den av honom så avskydda posten». Tidningen tillägger, »att det i övrigt är en bra karl med gott förstånd».

Då en ilsken major svarade för kontakten

Här ett fall från den tid – troligen från den goda staden Skara på 1870-talet – då pensionerade officerare ännu var postmästare.

»Avlidne postmästare H i S var en äkta bitvarg, han var också en fd militär. För korrespondenter var han en verklig fasa, ty han grälade och svor betänkligt». En bokhållare Larsson som flera gånger varit utsatt för H:s dåliga humör beslöt sig för att ge igen. För sin principal hade L skrivit ut ett 100-tal kravbrev som han också hade frimärkt. Så en morgon när Larsson visste att H var ensam på posten gick han dit för att lämna sina brev. L knackade på glasrutan till postluckan och överräckte till H ett brev. När gubben väl hade satt sig på sin stol knackade L på nytt på rutan och överlämnade ytterligare ett brev. När han hade hållit på så där en stund blev gubben rasande och skrek:

- Eran fähund, ni skall lämna alla bref på en gång!
- I vilket cirkulär står det? genmälde Larsson kolugnt.

Efter fem timmar var alla breven lämnade och när postmästaren tog emot det sista passade Larsson på att tacka H för hans plikttrohet. »Gubben H var då för arg för att ens kunna svärja!» (Svenska Postvaktbetjenten 1900).

När vykortet kom till stan!

Vid en riksdagsdebatt den 11 mars 1896 upplyste generalpostdirektör Edvard von Krusenstjerna, att sedan 1873 hade »antalet brev i Stockholm 4-dubblats och brefkort 700-dubblats». Det senare försändelseslaget var ursprungligen litet, men den enorma ökningen under 1890-talet, då såväl vykortet som jul- och nyårskorten kom till, gav upphovet till den fina statistiken.

Det var 1872 det började, ty då tillkom försändelseslaget brevkort och som var avsett för korta och öppna meddelanden främst då för affärsvärlden. Detta försändelseslag spelade dock en tämligen liten roll ända fram till 1890 då nyårskorten, som också räknades som brevkort, gjorde sin entré.

Vykort från Stockholmsutställningen 1897.

Vykorten eller vybrevkorten som de från början kallades torde ha kommit till i samband med 1897 års stockholmsutställning.

Vykortsfloden – »vår nyaste landsplåga»

I en längre artikel i Svenske Postvaktbetjenten 1902 tar tidningen upp denna fråga till behandling. Så här heter det i ingressen:

»Egendomligt nog har inget af våra fackorgan ordat om denna vår nyaste landsplåga, vybrevkorten – vi tala nu till våra kolleger, ty för alla andra är naturligtvis vybrevkorten och det evinnerliga bytandet därmed ett nöje – som allt sedan Stockholmsutställningen 1897, då de egentligen började taga fart, öfversvämma hela landet, ja hvarför icke säga hela den civiliserade världen!»

Egentligen var det inte mot vykortsfloden som sådan tidningen vänder sig emot utan mot arbetsledningen för bristande organisation och utebliven förstärkningspersonal i brevbäringen.

Jul- och Nyårskorten

Före 1890 tycks förekomsten av dessa försändelser varit tämligen minimal. Det började med nyårskorten som växte lavinartat. Enligt tidningen Postarkiv hade man i Stockholm nyåret 1890–91 500.000 kort att behandla medan det året därpå hade skett en ökning av 200.000. Tre år senare, d v s 1895, var man uppe i ett antal av 1.700.000, en ökning på fyra år med inte mindre än 250 %. Undra på att postverkets organisation höll på att kollapsa!

Senare under 1890-talet gjorde julkorten sin entré för att tio år senare överflygla nyårshälsningarna. Var det möjligen Jenny Nyströms jultomte som var anledningen härtill? Så småningom blev det en kombination av jul- och nyårskort.

Militär inkallas för att klara heltrafiken

I Svenskt Postarkiv för den 16.1 1892 finns referat om nyårstrafiken i Stockholm 1891–92. Det var 20 tjänstemän och 233 betjente som i 40 timmar i oavbruten följd från nyårsaftonens morgon till midnatt å nyårsdagen var sysselsatta med nyårskorten. De 161 brevlådorna i staden tömdes av gående brevlådstömmare oavbrutet under hela nyårshelgen med undantag för 4 timmar på natten. Längre fram på 1890-talet måste man hyra lokaler ute på stan och se sig om efter folk från annat håll.

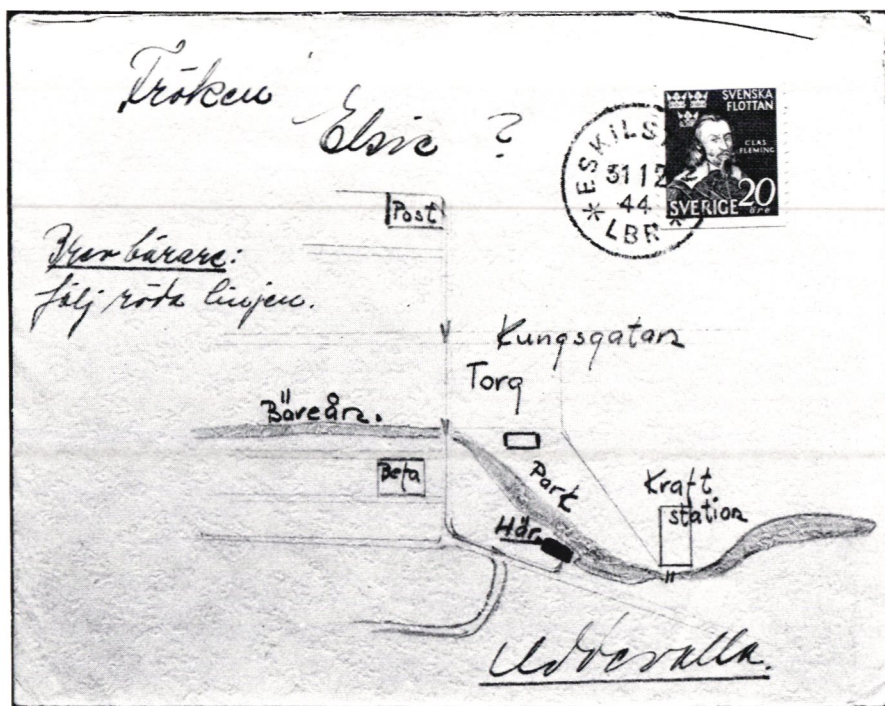
När vårt land befinner sig i trångmål har man alltid militären att tillgå. Inte bara vid krig och örlog utan också vid skogsbränder, oljesanering och andra tillfällen. Omkring sekelskiftet fick den rycka in för att ta hand om jul- och nyårstrafiken i posten. För år 1900 t ex hade man hyrt tekniska skolan och inkallat 250 man militärmanskap jämte 4 underofficerare. Därtill kom 21 reservbetjente. Manskapet hade en daglön av 3:— och befälet 5:— medan betjente fick nöja sig med 2:25.

Trots besvärligheterna hade posten ändå ambitioner. Man hade i dagspressen uppmanat allmänheten att i god tid lämna in sina nyårsförsändelser. Hade inte dessa kommit in *till kl 21 på nyårsaftonen* kunde de inte garanteras att bli utdelade på Nyårsdagen, något som förstås gällde Stockholm. Det konststycket kan man väl knappast i dag ens med hjälp av sorteringsmaskiner leva upp till för vanliga brev, ännu mindre för jul- och nyårskort?

Då Stockholm dagligen hade 5 brevbäringsturer

Vid riksdagsdebatten den 11 mars 1896 fick man av postchefen veta, »att Stockholm hade 5 brevbäringsturer, betingade av tågens ankomsttider». Dessutom var postkontoren öppna 8–21 även på helgdagar. Om det nu hade varit lika god service på landsbygden, där 80 % av folket bodde, så hade det varit gott och väl. Här fick man nöja sig med 2–3 lantbrevbäringsturer per *vecka*, d v s i södra Sverige, i Norrland var det ännu sämre. Ett brev som anlänt till ortens postanstalt kunde således få kvarligga 3–4 dagar innan det vidarebefordrades — »betingade av tågens ankomsttider» gällde ej här. Dessutom fick man själv avhämta sin post på något utlämningsställe.

Nu var inte Sverige vid denna tid ensam om en sådan postordning. Huvudstäderna ute i Europa, såsom London, Paris, Berlin, Wien m fl tycks liksom ha tävlat om vem som hade flest brevbäringsturer, en 8–10 sådana per dag kunde därvid förekomma. Var det möjligen kulisser för att i övrigt dölja en dålig postservice?

Brev med ritad adress.

Originella adresser och brevvior (ur Svenske Postvaktbetjenten)

Dåtidens sätt att uttrycka sig ger en spegelbild över hur det var när en tredjedel av Sveriges folk var analfabeter och resten uttryckte sig fumligt och handfallet.

I december 1893 ankom till Stockholm ett i Mellerud (Dalsland) avstämplat brev med något invecklad adress: Te mågen min kalle på vester-Långare gata». Numret på stova (stuga) kunde avsändaren inte komma ihåg, men angav i stället en del kännetecken på adressaten: Han var flintskallig, enögd och hjulbent samt »vell han all-ri snyta seg», varför han av brevbäraren borde vara lätt att känna igen! Dessutom är det i »Stockholm som hann ä». (2.1.1894)

Ack ja, det var före dataåldern och postnumrens tid!

»För någon tid sedan inlemnades å Uppsala postkontor ett brev med adress: Hr Nansen, Nordpolen. Brevet har nu senast återkommit till Uppsala från stationen Polcirkeln å Gellivarebanan, der det försetts med påskrift – Ishinder» (1.9.1895).

Vederbörande sorterare trodde tydligen att den då nyöppnade postanstalten Polcirkeln var liktydig med Nordpolen?

»Tyske rikskanslern Otto von Bismarck fick på sin födelsedag, den 1 sista april ett gratulationskort från Förenta Staterna. Det bar i stället för adress en pennteckning av Bismarck». (1.6.1894)

Var det männe presidenten själv som uppvaktade Bismarck på hans 79-årsdag med ett gratulationskort?

»En omväg! Ett brefkort adresserat till en person villan Chicago, »Sunbyberg» tog i stället en afstickare till staden Chicago i Förenta Staterna. Brefkortet har nu kommit till sin rätte egare med på skrift att någon stat med Sunbyberg till namn ej finns i Amerika». Tacka för det! (1.2.1896)

En affärsman i Stockholm klagar 1894 över att hans brev till Kalmar ofta gör en avstickare till Kolmena i Galizien eller Colmar i Elsass-Lothringen innan de når Kalmar (Postarkiv 15.3.1894)

Man kan undra över hur det egentligen stod till med de geografiska kunskaperna, något som skulle bli ett adelsmärke för senare tiders sorterare. Naturligtvis förekommer det alltjämt originella adresser, vilka i så fall hamnar på reklamationskontoret, där man har stor vana att leta rätt på adressaterna.

Episoder från järnvägsposten

Det innebar en revolution i postföringen när järnvägsposten eller reseposten, som den också kallades, på sin tid infördes. Det var inte bara fråga om snabba förbindelser utan posten kunde under tågens gång även sorteras. De nyinrättade järnvägsstationerna blev också postanstalter. Den första postkupén tillkom 1863 och alltefter järnvägens utbyggnad tillkom nya sådana. Omkr 1920 stod reseposten på sin höjdpunkt. Visserligen tillkom ännu många nya postkupéer, men man började nu ersätta en del mindre sådana med godsbefordran. Järnvägsposten var A och O, något annat befordringssätt fanns helt enkelt inte. Reseposten var postmyndigheternas ögonsten och som huvudman för denna post var postdirektionerna, vilka var sju till antalet, en för varje postdistrikt.

Järnvägsposten skulle som ett effektivt befordringssätt bestå i 100 år. Den alltmer ökande postmängden, tågens högre hastighet med allt kortare uppehåll, indragna järnvägsstationer och nerlagda banor, gjorde att reseposten i sin ursprungliga form hade spelat ut sin roll. 1968 kom förändringen. Nu blev det flyget som i stort övertog transportererna och fasta terminaler som skötte postbehandlingen. Ur den rika flora av episoder från resepostens tid följer här några exempel som har något av unicum över sig.

Tuppen i brevlådan

Det var nödåret 1918. Världskrig, livsmedelsbrist och svält. Kampen om brödfödan var hård, främst från den som inte hade personliga kontakter med jordbrukarna, hos vilka man kanske kunde få något utanför ransone-

Arbetslag i postkupé.

ringarna. Postkupépersonalen från Stockholm och Malmö hade överliggningsort bli i Nässjö och var här på jakt efter något ätbart. Lagpostiljonen för 62:an hade vid ett sådant tillfälle lyckats få tag i en tupp av en lantman från trakten. Postkupé 62, som gick i nattställtåget, kallades i dagligt tal för 62:an. Det var lagpostiljonen som hade hand om utväxlingen av post vid stationerna, ett nog så ansvarfullt arbete. På honom ankom att posten kom rätt.

Det var många avundsjuka blickar från kollegerna som mötte vår man när han med tuppen i famn klockan halv tre på natten anlände till bangården i Nässjö för att äntra Malmötåget. Det var många som ville köpa tuppen, bli var kupéförmannen mycket angelägen om detta. Tuppen var emellertid inte till salu hur mycket man än bjöd. I brevlådeutrymmet som stod tomt under en nattresa inföstes tuppen.

Efter ankomsten till Alvesta fick lagpostiljonen, när han som bäst lämpade ut post till transportören på stationen, helt plötsligt se en bekant herre i rask takt närma sig postkupén. Postiljonen avbröt omedelbart arbetet och rusade fram till förmannen, vilken som bäst höll på att kartera värdepост, och erbjöd honom att köpa tuppen. Förmannen blev mycket glad häröver, en glädje som dock blev kort, för i nästa minut skallade det högt GOD MORGON! Alla vände sig förvånade om och tittade upp. Åh Herre Gud! det är ju postdirektör Thormark, deras höge och fruktade chef som kom på inspektion.

Thormark betraktades allmänt som stockkonservativ, sträng och fordrande. Därtill var han formell och ytterligt sparsam. Han var ofta ute på inspektioner för att kontrollera att personalen var helt utnyttjad. Det visste alla och i Thormarks närvaro var stämningen alltid tryckt och i dag var den särskilt tryckt med tanke på innehållet i brevlådan.

Thormark nöjde sig ej med att bara iaktta det hela på avstånd, utan han följde arbetet i alla dess detaljer. Bara han inte nu nosade i brevlådan också, hoppades man. Arbetsintensiteten var hög. Påsar öppnades och påsar tillslöts. Brevbuntar klipptes upp och sorterad post buntades. Brevsorterarnas armar gick som väderkvarnsvingar i blåst och det var som ett kulsprutesmatter när breven dunsade i plåtfacken. Efter att under en halvtimme följt det hela på nära håll slog Thormark sig ner på en tidningssäck i ett halvmörkt hörn av postkupén, varifrån han med sina falkögon följde arbetet.

Inne i brevlådan låg tuppen och halvslumrade. Trots mörkret tyckte den att stunden var inne för sin insats. Tuppen reste på sig till hela sin längd och sträckte på halsen och fram kom ett K-U-C-K-E-L-I-K-U så att det ekade i postkupén. Allt arbete stannade tvärt, kulsprutesmattret tystnade och det var som om tiden plötsligt stod stilla, inte ens dunket från skenskarvarna hördes längre. Allas blickar var riktade mot Den Högste på tidningssäcken. Hur reagerade han? Blicken var bister och ansiktsfärgen antog en alltmer högröd färg, något som tydde på att ett oväder var i annalkande. Thormark rusade fram till brevlådan för att slå upp luckan och ut flaxade en halvblind tupp.

Under den närmaste minuten rådde ett stort kaos när alla i det trånga utrymmet försökte infånga den lössläppte. Man snavade över postkollin, man kolliderade med varandra, fjädrarna rök och tuppen skrek. Det var en kalabalik utan like. Först när tuppen hade slagit sig ner på tidningssäcken lyckades man infånga den, dock först sedan denne där hade placerat sitt visitkort. Tuppen förpassades på nytt till brevlådan. Nu kom ovädet.

– Vems är tuppen? frågade Thormark bister. En besvärande tystnad följde.

– Vems är den, röt han på nytt.

– Förmannens, svarade lagpostiljonen som var rädd för att själv bli inblandad.

– FÖRMANNENS! kom det bestört, men här hejdade sig Thormark och gick i stället och satte sig på tidningssäcken. Förmannen var ju inte vem som helst! Han tillhörde befälskadern och förestod nu Sveriges största och betydelsefullaste postkupé. Han tillhörde eliten av dem som sysslade med posttjänsten. Inte kunde man i all personals närvaro avreagera sig på honom?!

Stämningen var nu tryckt under resten av resan. Den högt uppdrivna arbetstakten sjönk automatiskt till normal nivå. Kontrollen föreföll nu ha överskuggats av större och allvarigare ting. Postdirektören satt på sin

tidningssäck med bister uppsyn tyst och sluten. Vid ankomsten till Malmö kom det bara ett kort »adjö». En stor vit fläck i byxbaken till minne av tuppen i brevlådan lyste som en fyrbåk när han sakta och eftertänksamt vandrade perrongen fram!

Fyra dagar senare blev tuppen halshuggen. Vid den festmåltid som följde med anledning av exekutionen fick vid en »hela» Skåne både Thormark och lagpostiljonen ett hedersomnämmande!

Hårt disciplinstraff för »smädligt skrivsätt»

I december 1912 dömde Kungl Generalpoststyrelsen postiljonen E G Sjödin i Storvik till två månaders avstängning från tjänstgöring för »vanvördnad och smädligt skrivsätt». Bakgrunden till det hela var enligt Svenske Postiljonen den 15.1.1913 följande:

Förmannen i postkupé 46 ned, postexpeditör Plate, hade under en resa i maj 1912 strax söder om Ånge beordrat avprickning av posten. För stunden var lagpostiljonen Sjödin inte redo för detta, ty han måste först stuva om en del tompåskollin. När han var färdig med detta anmälde han klart för avprickning, men då tyckte Plate att det fick vara. Sjödin gjorde då på egen hand en koll som överlämnades till förmannen. Denne skrev i stället rapport på Sjödin för »vägran att fullgöra av förman i tjänsten given befallning». Sjödin i sin tur anmälde Plate för obefogad rapport. Vid ett av postdirektionen hållet förhör ändrade Plate sin anmälan till att Sjödin ej *omedelbart* fullgjort den mottagna befallningen. Sjödin återtog nu sin anmälan på Plate. Så långt referatet. Därmed skulle man tycka att affären kunde ha varit utagerad. Men så var ingalunda fallet.

Det behövdes inte mycket för att det skulle bli smädligt skrivsätt. Överheten var överkänslig på detta område. Man tog inte hänsyn till att folk ännu 1912 hade svårt att uttrycka sig i skrift. Det gällde att hålla käften och inte ingå i svaromål hur orättvist behandlad man än hade blivit, något som hade fog för sig långt in på 1930-talet. Sjödin dömdes inte för vägran utan för det sätt han hade uttryckt sig i en anmälan som han hade *återtagit*. Två månaders avstängning var rena katastrofen för en familjeförsörjare som hade så dåligt betalt. Det gick ju inte att göra några besparingar för kommande behov.

Pappersexercis

Nutidens formalism är som milda västanfläktar mot den byråkrati som för bara 50–60 år sedan reglerade vårt samhällsliv. Det var inte bara det att man var ytterligt formell, utan man gömde sig också bakom sociala skrankor. Inte ens jämnåriga som befann sig på skilda lönenivåer var Du med varandra. Nedan följer några från järnvägsposten hämtade exempel. Postkupépersonalen befann sig alltid på resande fot och kunde bara nås genom skriftväxling. Detta gebit låg således bra till för dåtidens pappersexercis.

Ett något ovanligt ärende

På sin tid skulle alla postkollin i postföringen förtecknas å följesedel som postalt kallades förpassning. Under ett tjänstgöringspass kunde det bli åtskilliga utväxlingar med många förpassningar som följd. För att underlätta arbetet datumstämplades och signerades dessa redan på förhand. På en stämpel för en postkupé var det alltid fråga om nummer, t ex Pkp 452, i stället för Ortsnamn.

På en postkupé i Västsverige blev postiljonen en gång för ett nödtvunget behov i brist på reglementsenligt papper tvungen att nyttja en förpassningsblankett – att den var stämplad och signerad hade han förstås inte märkt. Döm om hans förvåning när han en vecka senare i en PS-försändelse från postdirektionen erhöll blanketten i retur för yttrande. En banvakt hade under en inspektionstur på banvallen upphittat ett mystiskt papper med kodbeteckning som han i sin tur överlämnade till sina överordnade. Handlingen gick sedan tjänstevägen via järnvägsstyrelsen och poststyrelsen tillbaka till postiljonen. Visserligen hade handlingen en brun rand på baksidan men det var något som man inte hade analyserat eller tänkt på. Alla var så inställda på att byråkratin skulle fungera. Det kunde ju vara en viktig handling, något som t o m rörde rikets säkerhet! Förmodligen är det första gången som ett använt dasspapper har diarieförts och med åtföljande missivskrivelse vandrat runt i statsverkens labyrinter?

Tillönskan om God Jul ej tillåtet i tjänsten!

Allt efter som postmängden växte hände det ofta att uppgifterna å följesedlarna ej stämde med antalet kollin. Det blev därför ständiga remisser som urartade till ren pappersexercis. Omkring 1930 började man med en successiv avveckling av förpassningssystemet. Här följer en festlig historia från den tid då systemet ännu stod i sitt flor. Förmannen i en postkupé hade på självaste julaftonen fått en remiss att besvara. Med anledning av dagens betydelse avslutade han remissen med »God Jul». Inte gick det an att tillönska postdirektionen en God Jul, varför handlingen en vecka senare kom i retur med erinran om det olämpliga förfaringssättet. Förmannen strök nu ett streck över God Jul och skrev sedan i anmärkningskolumnen »God Jul utgår», allt i enlighet med instruktionerna för rättelse av felaktigt påförd post. Handlingen återgick därefter till postdirektionen där man kunde lägga remissen ad akta. Givetvis var lättnaden stor över att ha blivit befriad från den informella julkhälsningen.

En bortkommen sax

Postverket har speciellt konstruerade saxar för att kapa snören. Före buntningsmaskinerna gick det åt massor av sådana saxar för att tillsluta och öppna brevbuntar. Efter flitigt användande blev de slöa och måste utbytas, vilket ibland inte var alldeles så lätt. Man var nämligen ytterst sparsam med alla s k förbrukningsartiklar. Vid ett tillfälle var det en postkupé som måste

rekvirera en ny sax. En sådan kom också mycket riktigt men med anmodan om att den gamla saxen skulle återställas, något som tydligen inte blev gjort. Efter någon tid kom en ny påminnelse från postdirektionen om att den kasserade saxen omedelbart skulle inlevereras. Denna kunde emellertid inte återfinnas, varför postiljonen svarade ungefär så här: Saxen sänd! Förmodligen var den så slö att den inte orkade fram? Den skriftväxling som följde härpå är inte känd.

Fick ej begå nattvarden

På våren 1898 var det en 35-årig postman på Reselaget Krylbo-Storvik, vilken troligen under sin 12–15 år långa postmannabana inte åtnjutit en enda dags ledighet, ingav till postinspektionen i Mellersta distriktet ansökan om ledighet av följande lydelse: »Anhålles vördsamt om kostnadsfri ledighet bönsöndagen den . . . för att tillsammans med min familj få begå herrrens heliga nattvard». Någon ledighet blev det inte. I stället för nattvardsgång blev det en allvarlig erinran för olämpligt skrivsätt. Annars var religiösa skäl de enda som möjligen kunde vinna gehör vid denna tid.

Cykel av 1906 års modell.

Kyrkans makt hade man stor respekt för, men Den Heliga Formalismen var en ännu större maktfaktor (ur Postman Minns).

Axplock ur spalterna

(Svenske Postvaktbetjenten 1894 – 96)

»På försök har postverket härstädes låtit 18 à 20 breflådstömmare sitta upp på tvåhjulad stålhäst. Af utgången af detta försök beror om breflådstömningen öfver hela Stockholm möjligen kommer att verkställas pr velociped».

Farlig postlinje. En landsvägspostiljon på linjen Hudiksvall-Sundsvall hade enligt Nya Norrlänningen av försäkringsbolaget Norden »blivit nekad att olycksfallförsäkra sig, troligen emedan linien anses för riskabel».

Det var tydligen många rånöverfall på landsvägsposten. Järnvägen tillkom här först omkr 1928.

»Blygsam begäran. Till postinspektören i Sundsvall kom härom dagen gamle postbäraren C F, som bär posten mellan stationen därstädes och ett länsmansboställe och gjorde följande framställning: Jag har gått och burit posten i 24 år och skulle därför fråga om jag kunde få ett märke i mössan. Gubbens önskan kunde tyvärr icke bifallas.»

Generösa välgångsönskningar

»God fortsättning på det nya året tillönskas alla människor, vänner och ovänner.

af

Redaktionen»

Ur Svenskt Postarkiv 10 januari 1893.